

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

Ogólnopolskie Badanie Wiktyimizacyjne 2020. Raport z badania

dr Justyna Włodarczyk-Madejska, dr Paweł Ostaszewski,
Joanna Klimczak, prof. dr hab. Andrzej Siemaszko

Analizy wymiaru sprawiedliwości
Warszawa 2020

Spis treści

1. Uwagi metodologiczne	5
2. Wiktyimizacja	9
3. Lęk przed przestępczością	13
4. Ocena pracy Policji i sądów oraz możliwości zapobiegania przestępczości	17
5. Postawy punitywne	21
Bibliografia	25

1. Uwagi metodologiczne¹

Realizacja badań wiktyimizacyjnych była wieloletnią tradycją Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości², sięgającą początków lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku.

Generalnym celem stawianym przed badaniami wiktyimizacyjnymi jest oszacowanie rozmiarów przestępczości niezgłoszonej organom ścigania, co pozwala poniekąd na przybliżenie rozmiarów przestępczości rzeczywistej³. Cel ten przyświecał także naszemu badaniu. Chcieliśmy przede wszystkim poznać rozmiary wiktyimizacji przestępczością, jak również deklarowaną przez badanych skalę raportowalności swoich doświadczeń wiktyimizacyjnych, dodatkowo zaś ustalić: rozmiary lęku przed przestępczością, punitivność społeczeństwa oraz notowanie pracy policji i sądów.

Zależało nam na próbie ogólnopolskiej, umożliwiającej ekstrapolację wyników na całą populację.

Wieloletnią tradycją polskich badań wiktyimizacyjnych było wykorzystywanie najdroższych i najbardziej czasochłonnych wywiadów bezpośrednich. Mają one wprawdzie wiele zalet, jednak – mając na względzie zarówno ograniczenia budżetowe, jak i czasowe na realizację niniejszego projektu – zrezygnowaliśmy z wywiadów bezpośrednich, decydując się na zastosowanie tak zwanej techniki mieszanej: wywiadu telefonicznego wspomaganego komputerowo (CATI) oraz wywiadu internetowego (CAWI). Jak przekonuje literatura, można spodziewać się, że zadanie dokładnie tych samych pytań, przy wykorzystaniu tych dwóch metod, przyniesie praktycznie identyczne odpowiedzi⁴, dlatego też każdą z nich uznaliśmy za równoważną i wzajemnie komplementarną.

¹ Szczegółowy opis wyników badania znajduje się w książce: J. Włodarczyk-Madejska, P. Ostaszewski, J. Klimczak, A. Siemaszko, *Nękanie, oszukiwani, hakowani. Nowe i tradycyjne wymiary wiktyimizacji*, Warszawa 2021.

² A. Siemaszko, *Przestępczość nieujawniona. Porównanie polskich rezultatów ICVS '86 i '92*, „Archiwum Kryminologii” 1998, t. XXIII-XXIV; A. Siemaszko, *Kogo biją, komu kradną. Przestępczość rejestrowana w Polsce i na świecie*, Warszawa 2001; A. Siemaszko (red.), *Geografia występku i strachu. Polskie Badanie Przestępczości '07*, Warszawa 2008; A. Siemaszko i in., *Stalking w Polsce. Rozmiary-formy-skutki. Raport z badania nt. uporczywego nękania*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. XXXII.

³ S. Mordwa, *Ciemna liczba przestępstw. Przykład badań wiktyimizacyjnych mieszkańców wybranych obszarów w Łodzi*, „Space – Society – Economy” 2012, t. 11, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_1919.

⁴ P. Ostaszewski, *Bezpośrednio, telefonicznie czy internetowo? Efekt techniki w badaniach wiktyimizacyjnych*, „Biuletyn PTK” 2015, nr 22, s. 100.

Wywiady telefoniczne zostały przeprowadzone z 1000 respondentów, zaś wywiadami internetowymi objęliśmy pozostałych 4000 badanych.

Przeprowadzone przez nas badanie, które nazwaliśmy Ogólnopolskim Badaniem Wiktyimizacyjnym, spełniało także wymagania co do liczebności próby i czasu realizacji. Zostało one przeprowadzone w dniach 29 stycznia – 6 lutego 2020 r. na ogólnopolskiej 5000-osobowej próbie respondentów w wieku co najmniej 15 lat.

Przeprowadzenie badania w tak krótkim czasie było możliwe tylko dlatego, że wiele z etapów procesu badawczego, jak konceptualizacja, opracowanie narzędzia badawczego oraz przeprowadzenie badania pilotażowego miało miejsce jeszcze w 2019 r. (i w latach poprzednich). Dzięki temu w styczniu 2020 r. przystąpiliśmy do poszukiwania ośrodka badania opinii publicznej, który na zlecenie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości podjąłby się realizacji badania. Oferty wysłaliśmy do kilku największych firm sondażowych, z których ostatecznie, w toku postępowania konkursowego została wybrana firma „Estymator – Badania Rynku i Opinii”.

Badanie zostało przeprowadzone przy wykorzystaniu opracowanego przez nas kwestionariusza. Gwoli prowadzenia analiz porównawczych⁵, kwestionariusz ten w dużym stopniu został oparty na treści pytań zadawanych w międzynarodowym badaniu wiktyimizacyjnym (ICVS). Kwestionariusz uzupełniliśmy także o wiele nowych zagadnień. Jego ostateczna wersja składała się z 67 pytań podzielonych na 16 grup oraz z 10 pytań metryczkowych.

Pytaliśmy o doświadczenia wiktyimizacyjne związane z 13 przestępstwami, takimi jak: kradzież samochodu; kradzież motocykla, skutera, motoroweru; kradzież roweru; włamanie; rozbój; inna kradzież; umyślne zniszczenie rzeczy; pobicie; oszustwo przez Internet; kradzież pieniędzy z konta bankowego lub z karty płatniczej; kradzież tożsamości; włamanie na konto mailowe, konto na portalu społecznościowym lub aukcyjnym oraz uporczywe nękanie.

Pytania metryczkowe posłużyły do zebrania informacji o: płci, wielkości miejscowości zamieszkania, wieku w latach ukończonych, wykształceniu, stanie cywilnym, liczbie osób w gospodarstwie domowym, sytuacji materialnej, grupie społeczno-zawodowej, posiadaniu znajomych w miejscu zamieszkania, z którymi respondent regularnie się spotyka oraz stosunku do religii.

Warto ponadto dodać, że pytania zamieszczone w kwestionariuszu do badania właściwego zostały poddane weryfikacji w badaniu pilotażowym, które przeprowadziliśmy wśród studentów Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego. Pilotaż pozwolił zweryfikować m.in. czytelność poszczególnych pytań i kategorii odpowiedzi oraz czas potrzebny na wypełnienie kwestionariusza. Treść i układ ankiety zostały także poddane konsultacjom z innymi pracownikami naukowymi zajmującymi się tą problematyką. Wszystkim, którzy zaangażowali się w te prace, chcieliśmy złożyć serdeczne podziękowania.

⁵ Analizy porównawcze znajdują się w książce: J. Włodarczyk-Madejska, P. Ostaszewski, J. Klimczak, A. Siemaszko, *Nękanie...*

Co do cezury czasowej, to interesowały nas doświadczenia wiktymizacyjne respondenta lub osób, z którymi mieszkał w jednym gospodarstwie w ubiegłym, tj. 2019 roku.

Dobór próby do Ogólnopolskiego Badania Wiktymizacyjnego był losowo-kwotowy. Opierając się na danych Głównego Urzędu Statystycznego, uwzględniał on takie zmienne, jak płeć, wiek, wielkość miejscowości zamieszkania oraz wykształcenie.

W badaniu wzięło udział 2395 (48%) mężczyzn i 2605 (52%) kobiet, średnio w wieku 47 lat⁶.

Do szczegółowego opisu próby wykorzystaliśmy następujące zmienne społeczno-demograficzne: wiek, wykształcenie, stan cywilny, miejsce zamieszkania, liczba osób w gospodarstwie domowym, aktywność zawodowa, ocena sytuacji materialnej, posiadanie przyjaciół w miejscu zamieszkania, stosunek do wiary i praktyk religijnych. Stosowne dane są zamieszczone w tabeli 1.

Najmniej było badanych najmłodszych – 15–24 lata. W pozostałych grupach wiekowych rozkład ten był podobny (około 30%).

Respondenci mieli najczęściej wykształcenie średnie – 44%. Co trzeci miał wykształcenie wyższe. 17% stanowiły osoby z wykształceniem zawodowym, 6% – z wykształceniem podstawowym.

Na podstawie deklaracji co do stanu cywilnego, można stwierdzić, że ponad 65% badanych było w związku – formalnym lub nieformalnym. 60% zamieszkiwało w miastach – najczęściej w dużych (liczących ponad 100 tys. mieszkańców), najrzadziej w małych – do 20 tys. mieszkańców. Mieszkańcy wsi stanowili 40% badanych.

Respondenci najczęściej zamieszkiwali w gospodarstwach wieloosobowych, liczących co najmniej trzy osoby (to niemal 60% badanych). Tylko co dziesiąty badany mieszkał sam.

Ponad połowa respondentów była aktywna zawodowo (55%). Co trzeci nie pracował, a to także z uwagi na fakt korzystania ze świadczeń emerytalnych lub rentowych. 5% stanowili badani pozostający na urloпах rodzicielskich oraz prowadzący gospodarstwa domowe, 7% zaś – uczniowie i studenci.

Ponad połowa badanych oceniła swoją sytuację materialną jako średnią. Blisko 40% uznało, że jest ona dobra, co dziesiąty zaś uznał ją za złą.

Zdecydowana większość respondentów (bo blisko 75%) miało przyjaciół w miejscu zamieszkania, z którymi utrzymywało regularny kontakt.

70% badanych zadeklarowało, że są osobami wierzącymi i praktykującymi.

⁶ Najmłodszy badany miał 15 lat, najstarszy 92 lata.

2. Wiktyimizacja

Pierwsza część pytań kwestionariusza Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego obejmowała przestępstwa, których ofiarą mógł paść sam respondent bądź inny członek jego gospodarstwa domowego. Wzorem klasycznych badań wiktyimizacyjnych, respondenci odpowiadali najpierw na pytania filtrujące. W przypadku przestępstwa kradzieży pojazdu były to następujące pytania: „Czy Pan(i) lub ktoś z Pana(i) gospodarstwa domowego w ubiegłym roku posiadał na własny użytek samochód osobowy, ciężarowy lub dostawczy?”. Analogiczne pytanie dotyczyło posiadania na własny użytek motocykla, skutera lub motoroweru oraz roweru. W sytuacji, gdy respondent odpowiadał twierdząco, ankieter prosił także o wskazanie liczby posiadanych pojazdów. Dopiero jako trzecie pojawiało się pytanie: „Czy Panu lub komuś z Pana(i) gospodarstwa domowego ukradziono w ubiegłym roku (2019) samochód osobowy, ciężarowy lub dostawczy?”. Analogiczne brzmienie miały pytania w odniesieniu do pozostałych, wymienionych wcześniej, pojazdów.

Kolejnym przestępstwem, o które pytano, było włamanie do domu lub mieszkania respondenta w celu kradzieży⁷. Co ważne, w pytaniu uwzględniano także włamania do piwnic czy garaży połączonych z domem bądź mieszkaniem.

Następna grupa pytań odnosiła się do przestępstw, które dotknęły respondenta osobiście, bez uwzględnienia zdarzeń dotyczących innych członków gospodarstwa domowego. Były to pytania o rozbój⁸, kradzież⁹, umyślne zniszczenie rzeczy¹⁰ i użycie przemocy – pobicie¹¹. Przy tym czynnie zapytano dodatkowo o to, ile razy do pobicia doszło w domu respondenta¹².

⁷ Pytanie brzmiało: „Czy w ubiegłym roku (2019) ktoś włamał się do Pana(i) domu lub mieszkania i coś ukradł? [uwzględnić piwnice i garaże połączone z domem/mieszkaniem; uwzględnić kradzież samochodu z zamykanego garażu domowego]”.

⁸ Pytanie brzmiało: „Czy w ubiegłym roku (2019) ktoś zabrał lub usiłował coś zabrać Panu(i), używając przy tym siły lub grożąc jej użyciem?”.

⁹ Pytanie brzmiało: „Poza wymienianymi wcześniej kradzieżami pojazdów oraz rozbojem, tzn. kradzieżą z użyciem siły, istnieje wiele rodzajów kradzieży mienia osobistego, takich jak kradzież kieszonkowa, kradzież portmonetki, portfela, ubrania, biżuterii, telefonu komórkowego lub sprzętu sportowego; może mieć to miejsce w pracy, w szkole, restauracji lub w środkach transportu publicznego, na plaży lub ulicy. Czy w ubiegłym roku (2019) był(a) Pan(i) ofiarą tego typu kradzieży?”.

¹⁰ Pytanie brzmiało: „Czy w ubiegłym roku (2019) ktoś umyślnie zniszczył lub poważnie uszkodził Pana(i) rzecz, np. telefon, komputer, ubranie, rower, motocykl, samochód?”.

¹¹ Pytanie brzmiało: „Czy w ubiegłym roku (2019) ktoś Pana(ią) pobił?”.

¹² Pytanie brzmiało: „A ile razy do pobicia doszło w 2019 roku w Pana(i) domu?”.

Do pomiaru wiktyimizacji wymienionymi wyżej przestępstwami wykorzystaliśmy pytania zawarte w kwestionariuszu badania ICVS (za wyjątkiem przestępstwa umyślnego zniszczenia rzeczy). W przypadku przestępstw, o które wcześniej nie pytano w polskich badaniach wiktyimizacyjnych, pytania te skonstruowaliśmy samodzielnie. Musiały one bowiem spełniać wymóg trafności i mierzyć rzeczywiście badane zjawisko¹³. Do ich pomiaru korzystaliśmy zatem z przyjętych przez nas wskaźników, mając świadomość, że według Kodeksu karnego¹⁴ poza czynami stypizowanymi w artykułach odnoszących się np. do oszustwa¹⁵ czy kradzieży tożsamości¹⁶, mogą wypełniać także znamiona innych przestępstw, jak choćby kradzieży z włamaniem¹⁷, kradzieży karty płatniczej¹⁸ czy oszustwa komputerowego¹⁹.

Pytanie o oszustwo internetowe sformułowaliśmy następująco:

- Czy w ubiegłym roku (2019) padł(a) Pan(i) ofiarą oszustwa przy kupnie czegoś przez Internet? *Chodzi o sytuację, w której ktoś sprzedając Panu(i) pewne dobra lub usługi oszukał Pana/Panią pod względem ilości lub jakości towarów bądź usług, albo w ogóle ich nie dostarczył.*

O kradzież pieniędzy z konta bankowego lub karty płatniczej zapytaliśmy:

- Czy w ubiegłym roku (2019) ktoś ukradł lub usiłował ukraść pieniądze z Pan(i) konta bankowego lub karty płatniczej?

Do pomiaru wiktyimizacji przestępstwem kradzieży tożsamości wykorzystaliśmy pytanie:

- Czy w ubiegłym roku (2019) ktoś wykorzystał lub usiłował wykorzystać bez Pani(i) wiedzy i zgody Pana(i) dane osobowe do zaciągnięcia zobowiązania w postaci pożyczki, kredytu, zawarcia umowy z operatorami sieci komórkowych, dostawcami energii elektrycznej/gazu, itp.?

Z kolei o włamanie na konto mailowe, społecznościowe i akcyjne zapytaliśmy:

- Czy w ubiegłym roku (2019) ktoś bez Pani(i) wiedzy i zgody korzystał (włamał się lub podszywał się) z Pana(i) konta mailowego, konta na portalu społecznościowym, aukcyjnym itp.?

Przedmiotem naszych zainteresowań było także przestępstwo uporczywego nękania, określane także jako stalking²⁰, które już było przedmiotem badań wiktyimizacyjnych

¹³ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2008, s. 170–172.

¹⁴ Ustawa z 6.06.1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1444), dalej: k.k.

¹⁵ Art. 286 k.k.

¹⁶ Art. 190a § 2 k.k.

¹⁷ Art. 279 k.k. Por. M. Małecki, P.M. Dudek, *Płatność cudzą kartą to kradzież z włamaniem*, rp.pl 13.01.2018, <https://www.rp.pl/Prawo-karne/301139994-Platnosc-cudza-karta-to-kradziez-z-wlamaniem.html> (dostęp: 14 lipca 2020 r.).

¹⁸ Art. 278 § 5 k.k.

¹⁹ Art. 287 k.k.

²⁰ O definicji stalkingu zob. m.in. w: D. Woźniakowska-Fajst, *Prawne możliwości walki ze zjawiskiem stalkingu – czy w prawie polskim konieczna jest penalizacja prześladowania?*, „Archiwum Kryminologii” 2009 t. XXXI, s. 175. D. Woźniakowska-Fajst pisze, że: „Stalking tym przede wszystkim różni się od admiracji, że jest zachowaniem, którego ofiara sobie nie życzy”. Podaje wiele definicji tego zjawiska, podkreślając, że w języku polskim w zasadzie brakuje wyrażenia, które byłoby adekwatnym tłumaczeniem angielskiego słowa stalking. Dlatego też w niniejszym opracowaniu posługujemy się zamiennie określeniami stalking i uporczywe

prowadzonych w Polsce²¹, stąd konstrukcja pytania okazała się łatwiejsza. Respondentom zadaliśmy pytanie o następującej treści:

- Zjawisko uporczywego nękania ma **wymiar osobisty** – sprawcy nie mają żądań materialnych, ale chcą nawiązać kontakt bądź uprzykrzyć swej ofierze życie. Wielokrotne powtarzające się różne zachowania – np. niechciane telefony, listy, e-maile, prezenty, wystawianie przed domem, pracą, śledzenie czy rozpowszechnianie plotek itp. – mogą denerwować, wzbudzać niepokój lub nawet lęk, prowadząc do tego, że ofiara czuje się prześladowana, osaczona. Motywem uporczywego nękania może być np. zazdrość, zawód miłosny, nienawiść, spory rodzinne, czy sąsiedzkie.

Mówiąc o uporczywym nękaniu, nie chodzi nam ani o reklamy czy ulotki ani o takie sytuacje, gdy ktoś, np. policjant, komornik, kurator, akwizytor, wypełnia swoje obowiązki zawodowe ani też przypadki mobbingu w pracy.

Czy w ubiegłym roku (2019) był(a) Pani(i) przez kogoś uporczywie nękana/nękany?

Poza pytaniami o to, czy respondenci stali się ofiarą badanych przez nas przestępstw, zapytaliśmy także o to, ile razy każde ze zdarzeń w 2019 r. miało miejsce i ile z nich zostało zgłoszonych Policji²². Dzięki temu w niniejszych analizach mogliśmy przedstawić wskaźniki wiktyimizacji²³ oraz wskaźniki zgłoszeń²⁴.

Zestawienie wskaźników wiktyimizacji pokazuje wyraźnie, że najwyższe zagrożenie wiktyimizacją dotyczy oszustwa internetowego oraz uporczywego nękania (ponad 10% ofiar). Najniższe zaś – kradzieży samochodu, tak zwanej kradzieży tożsamości, czyli np. wykorzystania danych osobowych pokrzywdzonego do zaciągnięcia zobowiązania oraz pobicia (po ok. 1%).

Wysokie nasilenie wiktyimizacji cechował także czyn umyślnego zniszczenia rzeczy (innymi słowy – wandalizmu), ofiarami którego padło blisko 7% ankietowanych. W 2019 r. dość wysokie było także ryzyko stania się ofiarą kradzieży (4,5%). Stosunkowo wysoki wskaźnik wiktyimizacji charakteryzuje też włamanie na konto mailowe, społecznościowe i aukcyjne (5%).

Z kolei zgłaszalność faktu pokrzywdzenia na Policję była najwyższa w odniesieniu do kradzieży pojazdów mechanicznych (zarówno samochodów, jak i motocykli, skuterów i motorowerów – po ok. 90%) oraz włamań i kradzieży rowerów (po ok. 70%), najniższa zaś w przypadku włamań na konto mailowe, społecznościowe lub aukcyjne oraz oszustw internetowych (po ok. 20%). Wskaźnik zgłoszeń dla kradzieży pieniędzy z konta bankowego lub karty płatniczej wyniósł 60%, dla wykorzystania danych do zaciągnięcia zobowiązania – 48%. Oznacza

nękanie. O przestępstwie uporczywego nękania i podszywania się pod inną osobą zob. także: R. Krajewski, *Przestępstwo nękania innej osoby lub podszywania się pod inną osobę*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 5, s. 22–35.

²¹ A. Siemaszko i in., *Stalking w Polsce. Rozmiary-formy-skutki. Raport z badania nt. uporczywego nękania...*

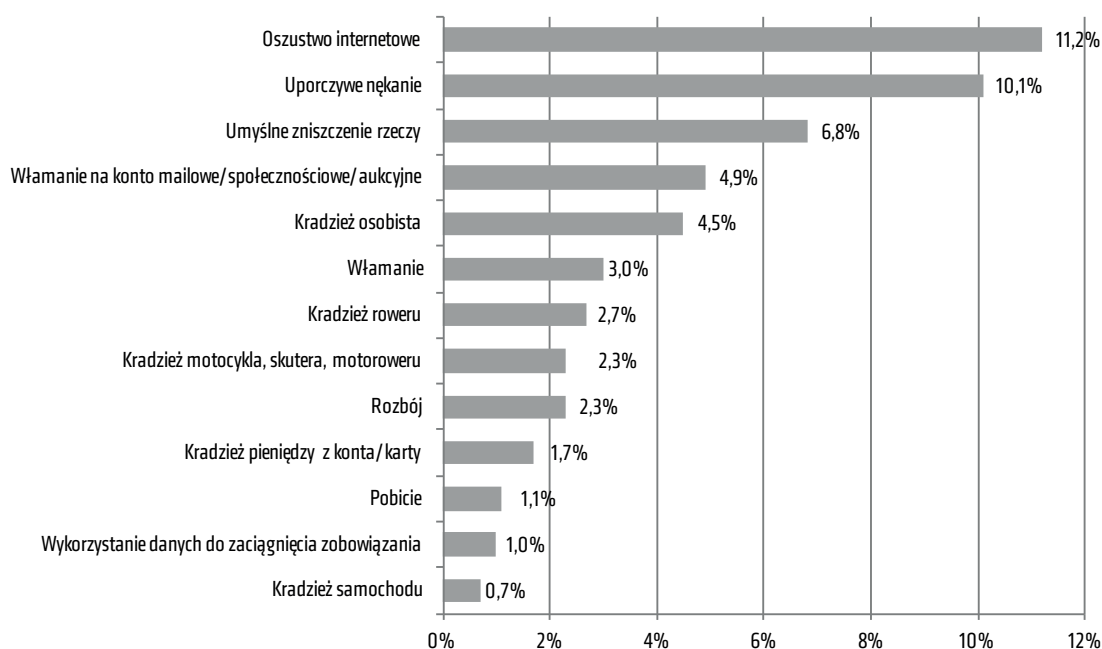
²² W przypadku pytań o kradzieże pojazdów zadawane było także pytanie o to, ile ze skradzionych pojazdów zostało odzyskanych, a także w przypadku samochodów i pojazdów typu motocykl – czy były one ubezpieczone od kradzieży.

²³ Wskaźnik wiktyimizacji to odsetek badanych, którzy padli ofiarą przynajmniej jednego przestępstwa co najmniej raz w roku poprzedzającym badanie.

²⁴ Wskaźnik zgłoszeń to odsetek badanych, którzy w roku poprzedzającym badanie stali się ofiarą danego przestępstwa i zadeklarowali, że zgłosili ten fakt organom ścigania wśród ogółu badanych, którzy stali się ofiarą tego przestępstwa.

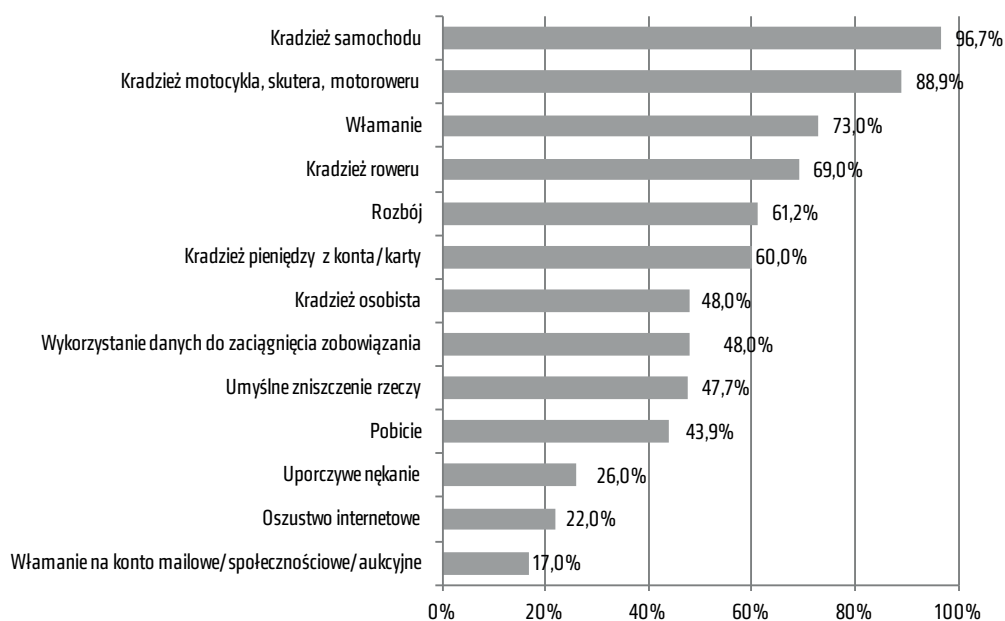
to, że w przypadku omawianej formy kradzieży 60% respondentów, którzy doświadczyli tego przestępstwa, złożyło zawiadomienie o jego popełnieniu. Z kolei w przypadku wykorzystania danych w celu np. zawarcia umowy pożyczki, mniej niż połowa osób pokrzywdzonych zgłosiła to zdarzenie organom ścigania. Uporczywe nękanie zgłosiła jedynie co czwarta osoba.

Wykres 1. Wskaźniki wiktyimizacji w 2020 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Wykres 2. Wskaźniki zgłoszeń na Policję w 2020 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

3. Lęk przed przestępczością

Pytania o lęk przed przestępczością czy inaczej o poczucie bezpieczeństwa, braku bezpieczeństwa lub zagrożenia są tradycyjnym elementem badań wiktyimizacyjnych od samego ich początku w latach 60. ubiegłego wieku²⁵. W analizowanym Ogólnopolskim Badaniu Wiktyimizacyjnym zastosowaliśmy tak zwane tradycyjne pytanie o to, „czy czuje się Pan(i) bezpiecznie spacerując samotnie w swojej okolicy po zmroku?”; „czy, ogólnie rzecz biorąc, obawia się Pan(i) tego, że w ciągu najbliższych 12 miesięcy może stać się ofiarą przestępstwa?” oraz wieloodpowiedziowe pytanie o to „czego, jakich zagrożeń najbardziej obawia się Pan(i) w pobliżu swego miejsca zamieszkania?”. Dodatkowo pytaliśmy także, „czy w miejscu, w którym Pan(i) mieszka (dzielnica, osiedle, wieś) znajdują się opuszczone, zaniedbane, zniszczone budynki lub budynki, na których ktoś namalował bez pozwolenia jakieś rysunki czy napisy (graffiti)?”

Omawiane i wyniki Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego z 2020 r. wskazują, że lęk podczas samotnego, wieczornego spaceru po zamieszkiwanej okolicy odczuwało 25% badanych, którzy udzielili ważnej odpowiedzi na to pytanie.

Tabela 1. Czy czuje się Pan(i) bezpiecznie spacerując samotnie w swojej okolicy po zmroku?

		N	%
Bezpiecznie	Bardzo bezpiecznie	677	14,6
	Raczej bezpiecznie	2826	60,8
	Ogółem	3503	75,4
Niebezpiecznie	Raczej niebezpiecznie	913	19,6
	Bardzo niebezpiecznie	230	5,0
	Ogółem	1143	24,6
Ogółem		4646	100,0
<i>Trudno powiedzieć</i>		354	7,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

W przeprowadzonym badaniu, poza omówionym wyżej tak zwanym standardowym pytaniem o lęk przed przestępczością czy inaczej o występowanie obaw podczas samotnego,

²⁵ P. Ostaszewski, *Lęk przed przestępczością. Aspekty teoretyczne, metodologiczne i empiryczne*, Warszawa 2014, s. 65–80.

wieczornego spaceru po okolicy miejsca zamieszkania, wykorzystaliśmy trzy kolejne wskaźniki poczucia zagrożenia przestępczością i zjawiskami niepożądanymi. Były to:

1. pytanie o doświadczanie przejawów dezorganizacji społecznej w zamieszkiwanej okolicy („Czy w miejscu, w którym Pan(i) mieszka [dzielnica, osiedle, wieś] znajdują się opuszczone, zaniedbane, zniszczone budynki lub budynki, na których ktoś namalował bez pozwolenia jakieś rysunki czy napisy [graffiti]?”);
2. pytanie o ocenę prawdopodobieństwa stania się ofiarą przestępstwa („Czy, ogólnie rzecz biorąc, obawia się Pan(i) tego, że w ciągu najbliższych 12 miesięcy może Pan(i) stać się ofiarą przestępstwa?”) oraz
3. pytanie o konkretne, postrzegane zagrożenia w zamieszkiwanej okolicy („Czego, jakich zagrożeń najbardziej obawia się Pan(i) w pobliżu swego miejsca zamieszkania?”).

Ponad 1/3 badanych (z tych, którzy potrafili odpowiedzieć na to pytanie) zwróciło uwagę, że w ich miejscu zamieszkania są obecne zniszczone, zaniedbane lub opuszczone budynki. Warto od razu podkreślić, że postrzeganie tych przejawów dezorganizacji w zamieszkiwanej okolicy jest związane z wielkością miejscowości, w której mieszkał respondent – odsetek odpowiedzi twierdzących rósł wraz ze wzrostem liczby mieszkańców danej miejscowości.

Tabela 2. Czy w miejscu, w którym Pan(i) mieszka (dzielnica, osiedle, wieś) znajdują się opuszczone, zaniedbane, zniszczone budynki lub budynki, na których ktoś namalował bez pozwolenia jakieś rysunki czy napisy (graffiti)?

	N	%
Tak	1710	37
Nie	2918	63
Ogółem	4628	100
<i>Trudno powiedzieć</i>	372	7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Połowa badanych nie obawia się, że w ciągu najbliższych 12 miesięcy może stać się ofiarą przestępstwa. Obawia się tego jedynie co piąty ankietowany. Zwraca uwagę bardzo wysoki odsetek (1/3 wszystkich) respondentów odpowiadających na to pytanie „trudno powiedzieć”. Ze względu na wysoki udział tej kategorii nie wyłączaliśmy jej w tym miejscu z analiz.

Tabela 3. Czy, ogólnie rzecz biorąc, obawia się Pan(i) tego, że w ciągu najbliższych 12 miesięcy może Pan(i) stać się ofiarą przestępstwa?

	N	%
Tak	946	19
Nie	2395	48
<i>Trudno powiedzieć</i>	1659	33
Ogółem	5000	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Spośród szczegółowych zagrożeń, których obawiali się respondenci na pierwszym miejscu (nieodmiennie od lat²⁶) sytuują się brawurowo jeżdżący kierowcy (45% wskazań), następnie włamania (29% wskazań), agresja ze strony osób pijanych lub pod wpływem narkotyków (24%), zaczepki ze strony agresywnie zachowującej się młodzieży (23%) oraz wandalizm (23%). Najmniej badani obawiali się w Polsce ataku terrorystycznego (4%). Niskie wartości odnotowano także dla handlu narkotykami (8%) i tak zwanej przestępczości pospolitej – kradzieży oraz napadów i rozbojów (po 11%), a także bójek i pobić (12%). Niewielki odsetek respondentów wskazywał też na obawy przed włamaniem do komputera i przed uciążliwymi sąsiadami (po 16% wskazań).

Tabela 4. Czego, jakich zagrożeń najbardziej obawia się Pan(i) w pobliżu swego miejsca zamieszkania?²⁷

	N	%
Brawurowo jeżdżących kierowców	2240	45
Włamań (np. do mieszkań, piwnic lub samochodów)	1457	29
Agresji ze strony osób pijanych lub narkomanów	1213	24
Zaczepiania przez grupy agresywnie zachowującej się młodzieży	1169	23
Niszczenia mienia przez wandali	1160	23
Włamania do używanego przez Pana(ią) komputera	805	16
Hałaśliwych, niekulturalnie zachowujących się sąsiadów	785	16
Bójek i pobić	617	12
Napadów, rozbojów	564	11
Kradzieży	554	11
Handlu narkotykami	448	9
Żadnych, niczego nie obawiam się w pobliżu mojego miejsca zamieszkania	386	8
Ataku terrorystycznego	182	4
Innych zagrożeń (proszę samodzielnie wymienić jakie)	104	2
Trudno powiedzieć	210	4
<i>Odsetki nie sumują się do 100% – możliwy wybór trzech odpowiedzi</i>		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

²⁶ Por. A. Siemaszko (red.), *Geografia występków i strachu. Polskie Badanie Przestępczości '07...*

²⁷ Respondent mógł wskazać trzy odpowiedzi.

4. Ocena pracy Policji i sądów oraz możliwości zapobiegania przestępczości

Kolejnym problemem badawczym stale związanym z szacowaniem zagrożenia przestępczością jest ocena efektywności pracy instytucji zajmujących się kontrolą przestępczości i reakcją na nią. W niniejszym punkcie skupiamy się na dwóch z tych instytucji publicznych – Policji i sądach powszechnych. Szczegółowej analizie poddane zostaną tutaj odpowiedzi respondentów na trzy pytania z Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego:

1. Biorąc wszystko pod uwagę, czy Policja w walce z przestępczością w Pana(i) okolicy jest: bardzo skuteczna, raczej skuteczna, raczej nieskuteczna czy też bardzo nieskuteczna?
2. Jak Pan(i) ocenia, ogólnie rzecz biorąc, pracę polskich sądów powszechnych?
3. Co Pana(i) zdaniem ma największe znaczenie dla ograniczenia przestępczości? Proszę wskazać nie więcej niż 3 najważniejsze odpowiedzi. [częstsze wymierzanie kary więzienia; częstsze stosowanie wobec sprawców przestępstw kar wolnościowych (np. praca na rzecz społeczności); zmniejszanie bezrobocia; wzrost dochodów obywateli (np. przez podniesienie wynagrodzeń i wsparcie socjalne); lepsza edukacja społeczeństwa; skuteczniejsza praca organów ścigania (Policji, prokuratury, straży miejskiej itp.); częstsza reakcja na niepokojące zachowania innych ze strony najbliższego otoczenia; lepsze możliwości spędzania wolnego czasu dla młodzieży; inne, jakie?

Ponad połowa respondentów uważała, że Policja jest skuteczna w walce z przestępczością, przeciwnego zdania był jednak co czwarty z nich.

Tabela 5. Biorąc wszystko pod uwagę, czy Policja w walce z przestępczością w Pana(i) okolicy jest: bardzo skuteczna, raczej skuteczna, raczej nieskuteczna czy też bardzo nieskuteczna?

		N	%
Skuteczna	Bardzo skuteczna	275	6
	Raczej skuteczna	2455	49
	Ogółem	2730	55
Nieskuteczna	Raczej nieskuteczna	1024	20
	Bardzo nieskuteczna	298	6
	Ogółem	1322	26
<i>Trudno powiedzieć</i>		948	19
Ogółem		5000	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Niejako na marginesie głównej problematyki, do której odnosiło się omawiane w tej monografii narzędzie pomiaru, w kwestionariuszu znalazło się też pytanie o ocenę pracy sądów powszechnych, przy czym – pomijając w tym miejscu znane uwarunkowania tego stanu rzeczy – stwierdzić wypada, że oceny te nie są, ogólnie biorąc, zbyt dobre. Wprawdzie przewaga ogólnych ocen negatywnych nad pozytywnymi wynosi niecałe 6 p.p., to już w przypadku ocen skrajnych analizowana tendencja jest znacznie bardziej wyraźna: niespełna czterokrotnie więcej badanych było zdania, że sądy pracują bardzo źle (15%), w porównaniu z tymi, którzy uważali odwrotnie (odpowiedzi „bardzo dobrze” udzieliło nieco ponad 4% respondentów).

Tabela 6. Jak Pan(i) ocenia, ogólnie rzecz biorąc, pracę polskich sądów powszechnych. Ich pracę oceniam:

		N	%
Dobrze	Bardzo dobrze	217	4
	Raczej dobrze	1584	32
	Ogółem	1801	36
Źle	Raczej źle	1336	27
	Bardzo źle	748	15
	Ogółem	2084	42
<i>Trudno powiedzieć</i>		1115	22
Ogółem		5000	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Ostatnie pytanie analizowane w tym punkcie dotyczyło zaś ocen badanych co do najsukuczniejszych sposobów ograniczania przestępczości. Zdaniem badanych państwo polskie powinno przede wszystkim skupić się w tej mierze, co wydaje się skądinąd oczywiste, na wsparciu samych organów ścigania. Dwie kolejne, co do częstości ich udzielania, odpowiedzi wyglądają zdecydowanie bardziej interesująco – respondenci upatrują możliwości ograniczenia przestępczości w częstszej reakcji społeczności lokalnej na naruszenia norm i niepokojące zachowania oraz w częstszym stosowaniu wobec sprawców przestępstw kar wolnościowych (a nie, jak potocznie można by sądzić, w stosowaniu kar więzienia – ta odpowiedź padała dwa razy rzadziej). Kolejne miejsca w uszeregowaniu zajęły odpowiedzi: „lepsze możliwości spędzania wolnego czasu dla młodzieży” i „lepsza edukacja społeczeństwa”. Najrzadziej zaś wskazywano, że pozytywną rolę w ograniczaniu przestępczości może odegrać zmniejszenie bezrobocia i wzrost zamożności całego społeczeństwa.

**Tabela 7. Co Pana(i) zdaniem ma największe znaczenie dla ograniczenia przestępczości?
Proszę wskazać nie więcej niż 3 najważniejsze odpowiedzi.**

	N	%
Skuteczniejsza praca organów ścigania (Policji, prokuratury, straży miejskiej itp.)	2792	56
Częstsza reakcja na niepokojące zachowania innych ze strony najbliższego otoczenia	2173	44
Częstsze stosowanie wobec sprawców przestępstw kar wolnościowych (np. praca na rzecz społeczności)	2101	42
Lepsze możliwości spędzania wolnego czasu dla młodzieży	1687	34
Lepsza edukacja społeczeństwa	1600	32
Częstsze wymierzanie kary więzienia	1031	21
Zmniejszanie bezrobocia	979	20
Wzrost dochodów obywateli (np. przez podniesienie wynagrodzeń i wsparcie socjalne)	829	20
Inne	129	3
<i>Odsetki nie sumują się do 100% – możliwy wybór trzech odpowiedzi</i>		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

5. Postawy punitywne

Za zaostrzeniem prawa karnego i surowszym karaniem przestępców opowiedziało się prawie tyle samo badanych co za utrzymaniem *status quo* w tej mierze (różnica wynosiła zaledwie 1 p.p.). Ten interesujący wynik oznacza, że społeczeństwo polskie jest dokładnie podzielone pod względem sposobu karania przestępców.

Tabela 8. Czy uważa Pan(i), że aby ograniczyć przestępczość i poprawić bezpieczeństwo obywateli?

	N	%
Należy zaostrzyć przepisy prawa karnego i surowiej karać za przestępstwa	2322	46
Wystarczy konsekwentnie karać według istniejącego prawa i nie należy zaostrzać kar	2245	45
Trudno powiedzieć	433	9
Ogółem	5000	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Na wieloodpowiedziowe pytanie o środki, które mają największe znaczenie w ograniczaniu przestępczości, rozrzut odpowiedzi był na tyle duży, że nie pozwolił na wyodrębnienie jakiegoś dominującego poglądu.

Najwięcej wskazań uzyskały: lepsza praca organów ścigania, co można sprowadzić do postulatu wydajniejszej działalności organów formalnej kontroli społecznej (56%) oraz zwiększenie efektywności nieformalnej kontroli społecznej ze strony najbliższego otoczenia (44%).

Na uwagę zasługuje ponadto fakt, że stosowanie kar wolnościowych uzyskało dokładnie dwukrotnie więcej wskazań niż częstsze stosowanie kary więzienia.

Zdecydowanie najmniej respondentów (zaledwie 17%) opowiedziało się za wzrostem zamożności obywateli oraz zmniejszaniem bezrobocia (20%), przy czym nie trudno zauważyć, że miary te są ze sobą dość ściśle powiązane. Rezultat ten można interpretować w szerszych kategoriach: jako brak wiary w ekonomiczne zachęty mające powodować spadek przestępczości.

Tabela 9. Co Pana(i) zdaniem ma największe znaczenie dla ograniczenia przestępczości?²⁸

	N	%
Częstsze wymierzanie kary więzienia	1031	21
Częstsze stosowanie wobec sprawców przestępstw kar wolnościowych (np. praca na rzecz społeczności)	2101	42
Zmniejszanie bezrobocia	979	20
Wzrost dochodów obywateli (np. przez podniesienie wynagrodzeń i wsparcie socjalne)	829	17
Lepsza edukacja społeczeństwa	1600	32
Skuteczniejsza praca organów ścigania (policji, prokuratury, straży miejskiej itp.)	2792	56
Częstsza reakcja na niepokojące zachowania innych ze strony najbliższego otoczenia	2173	44
Lepsze możliwości spędzania wolnego czasu dla młodzieży	1687	34
Inne	129	3
Ogółem	5000	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Dwa, bardzo zbliżone, bloki pytań odnosiły się do hipotetycznej sytuacji: 21-letni mężczyzna bierze udział w pobiciu i przy użyciu noża powoduje ciężkie uszkodzenie ciała innej osoby.

Elementem różnicującym przykładowe sytuacje była recydywa: w pierwszej sytuacji młodociany nie był uprzednio karany, w drugiej zaś tak.

Przed respondentami postawiono dwa zadania. Pierwszym było określenie rodzaju sankcji, którą byliby skłonni wymierzyć (np. karę grzywny). Drugim zadaniem – odnosiło się jednak ono tylko do tej frakcji badanych, która opowiedziała się za karą więzienia – było określenie jej wysokości.

I właśnie kara więzienia była najczęściej wybieraną sankcją – opowiedziało się za nią prawie 60% badanych. Co piąty respondent optował za karą ograniczenia wolności, co siódmy zaś za karą warunkową.

Podkreślenia wymaga niezmiernie rzadkie sięganie do kary grzywny (niecałe 3%) jak również jakichś innych kar nieuwzględnionych w Kodeksie karnym (3%).

Wśród zwolenników kar izolacyjnych najliczniejszą grupę stanowili badani, którzy opowiedzieli się za karami 5 lat oraz karami w przedziale 6–10 lat pozbawienia wolności (łącznie aż jedna trzecia tej grupy respondentów).

Jedną czwartą zwolenników kar bezwzględnych stanowili łącznie preferujący kary roku oraz dwóch lat pozbawienia wolności.

Wymowne jest to ponadto, że wszystkie kary poniżej roku pozbawienia wolności stanowiły nieco ponad 7% wyborów, zaś kary dożywocia – niecałe 2%²⁹.

²⁸ Respondenci mieli możliwość wybrania trzech odpowiedzi. Odsetki nie sumują się do 100%.

²⁹ W analizowanym rozkładzie zdziwienie budzi też fakt, że aż co dziesiąty badany nie był w stanie zająć stanowiska w pozornie bardzo łatwej kwestii.

Tabela 10. Ludzie mają różne poglądy na to, jak surowo karać przestępców. Np. 21-letni mężczyzna, wcześniej niekarany, bierze udział w pobiciu i przy użyciu noża powoduje ciężkie uszkodzenie ciała innej osoby. Jaką karę, Pana(i) zdaniem, powinien otrzymać?

	N	%
Grzywny	145	3
Ograniczenia wolności, czyli nieodpłatnej pracy na cele społeczne	1074	22
Pozbawienia wolności w zawieszeniu	773	15
Bezwzględne pozbawienia wolności	2834	57
Inną karę	174	3
Ogółem	5000	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Rozkład odpowiedzi na analogiczne pytanie, odnoszące się jednak do recydywisty był – zgodnie z oczekiwaniami – odmienny, co wynikało chociażby z faktu, że przytłaczająca liczba wskazań (86%) odnosiła się do kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Tym samym na pozostałe pozycje kafeterii przypadło jedynie nieco ponad 14%, z czego, co może trochę zaskakiwać, blisko połowa wyborów padła na karę ograniczenia wolności.

Wyraźną tendencję do znacznie surowszego traktowania recydywistów ujawnia również rozkład kar bezwzględnego pozbawienia wolności proponowanych przez respondentów. Dominowała kara od 6 do 10 lat więzienia: optowała za nimi aż jedna piąta badanych, łącznie zaś z karami lat pięciu stanowiły one aż jedną trzecią wszystkich propozycji. Za karami jeszcze wyższymi (łącznie z dożywociem) optowała jedna czwarta badanych.

Opisywany wyżej rozkład, jak wspomiano, stanowi silne potwierdzenie wyjątkowo represyjnej postawy polskiego społeczeństwa wobec recydywistów.

Tabela 11. A jaką karę, Pana(i) zdaniem, powinien otrzymać mężczyzna za ten sam czyn, gdyby był już wcześniej karany za podobne przestępstwo?

	N	%
Grzywny	89	2
Ograniczenia wolności, czyli nieodpłatnej pracy na cele społeczne	295	6
Pozbawienia wolności w zawieszeniu	217	4
Bezwzględne pozbawienia wolności	4285	86
Inną karę	114	2
Ogółem	5000	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

Stosunek do kary śmierci był od lat traktowany jako doskonały wskaźnik punitowności (a nawet był jej kwintesencją). Uważano ponadto, biorąc pod uwagę tę właśnie miarę, że Polaków cechuje wysoka punitowność. Różnica między zwolennikami a przeciwnikami tej kary

wynosi zaledwie 2 p.p. Rezultat ten potwierdza, że w społeczeństwie polskim zarysowały się w tej mierze istotne zmiany: liczba zwolenników kary śmierci stopniowo zmniejsza się³⁰.

Inaczej zgoła przedstawia się rozkład odpowiedzi na pytanie o kolejną z nieistniejących kar – bezwzględnego dożywocia. Przeszło 80% badanych opowiedziało się za jej wprowadzeniem. Przeciwnego zdania było zaledwie nieco ponad 10% respondentów.

Bardzo wielu zwolenników (dwie trzecie) miała też kolejna z nieistniejących sankcji, a mianowicie skierowanie do obozu pracy. Przeciwno jej wprowadzeniu była tylko jedna czwarta badanych.

W porównaniu z pozostałymi nieistniejącymi karami niewielki (jedna piąta) był natomiast odsetek respondentów optujących za karą chłosty. Zważywszy jednak, że stosowana jest ona obecnie jedynie w najbardziej ortodoksyjnych krajach islamskich, odsetek zwolenników tej barbarzyńskiej kary uznać wypada mimo wszystko za bardzo wysoki.

Tabela 12. Czy, gdyby było to możliwe, byłby Pan/byłaby Pani za wprowadzeniem do polskiego Kodeksu karnego:

		N	%
Kary śmierci	Tak	2158	43
	Nie	2046	41
	Trudno powiedzieć	796	16
Kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o zwolnienie z więzienia	Tak	4063	81
	Nie	555	11
	Trudno powiedzieć	382	8
Kary chłosty	Tak	1054	21
	Nie	3348	67
	Trudno powiedzieć	598	12
Kary skierowania do obozu pracy	Tak	3206	64
	Nie	1317	26
	Trudno powiedzieć	477	10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego.

³⁰ Z badań sondażowych wynika, że o ile w 2011 r. za przywróceniem kary śmierci opowiadało się 61% badanych (ogółem odpowiedzi zdecydowanie powinno i powinno się taką karę przywrócić), tak w 2017 r. zwolenników tej kary wśród badanych było 45% – por. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Poczucie bezpieczeństwa, zagrożenie przestępczością i stosunek do kary śmierci*, Warszawa 2011., https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_060_11.PDF (dostęp: 17 czerwca 2020), s. 5-7; , *Kto chce przywrócenia kary śmierci*, sondaż SW Research dla serwisu rp.pl. <https://www.rp.pl/Sadownictwo/171019352-Sondaz-Kto-chce-przywrocenia-kary-smierci.html> (dostęp: 17 czerwca 2020).

Bibliografia

- Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2008.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Poczucie bezpieczeństwa, zagrożenie przestępczością i stosunek do kary śmierci*, Warszawa 2011, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_060_11.PDF (dostęp: 17 czerwca 2020).
- Krajewski R., *Przestępstwo nękania innej osoby lub podszywania się pod inną osobę*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 5.
- Kto chce przywrócenia kary śmierci*, sondaż SW Research dla serwisu rp.pl.. <https://www.rp.pl/Sadownictwo/171019352-Sondaz-Kto-chce-przywrocenia-kary-smierci.html> (dostęp: 17 czerwca 2020 r.).
- Małecki M., Dudek, P.M., *Płatność cudzą kartą to kradzież z włamaniem*, rp.pl 13.01.2018, <https://www.rp.pl/Prawo-karne/301139994-Platnosc-cudza-karta-to-kradziez-z-wlamaniem.html> (dostęp: 14 lipca 2020 r.).
- Mordwa S., *Ciemna liczba przestępstw. Przykład badań wiktymizacyjnych mieszkańców wybranych obszarów w Łodzi*, „Space – Society – Economy” 2012, t. 11, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_1919.
- Ostaszewski P., *Bezpośrednio, telefonicznie czy internetowo? Efekt techniki w badaniach wiktymizacyjnych*, „Biuletyn PTK” 2015, nr 22.
- Ostaszewski P., *Lęk przed przestępczością. Aspekty teoretyczne, metodologiczne i empiryczne*, Warszawa 2014.
- Siemaszko A. (red.), *Geografia występku i strachu. Polskie Badanie Przestępczości '07*, Warszawa 2008.
- Siemaszko A., *Kogo biją, komu kradną. Przestępczość rejestrowana w Polsce i na świecie*, Warszawa 2001.
- Siemaszko A., *Przestępczość nieujawniona. Porównanie polskich rezultatów ICVS '86 i '92*, „Archiwum Kryminologii” 1998, t. XXIII-XXIV.
- Siemaszko A., Woźniakowska-Fajst D., Gruszczyńska B., i in., *Stalking w Polsce. Rozmiary formy-skutki. Raport z badania nt. uporczywego nękania*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. XXXII.
- Włodarczyk-Madejska J., Ostaszewski P., Klimczak J., Siemaszko A., *Nękani, oszukiwani, hakowani. Nowe i tradycyjne wymiary wiktymizacji*, Warszawa 2020.
- Woźniakowska-Fajst D., *Prawne możliwości walki ze zjawiskiem stalkingu – czy w prawie polskim konieczna jest penalizacja prześladowania?*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI

